

Панасюк Тетяна Іванівна –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Київського національного університету
внутрішніх справ

Законодавство про захист свідків та потерпілих від організованих злочинних посягань (порівняльний аналіз)

Проаналізовані – за результатами опитування населення в Україні, Росії, Молдові, Білорусі – ставлення жертв злочинів щодо надання допомоги правоохоронним органам. Досліджено законодавство пострадянських країн з цієї проблематики.

Широкомасштабні процеси реформування, що відбуваються в пострадянських країнах, супроводжуються певними негативними явищами, одне з перших місць серед яких посідає злочинність та її організовані прояви [1, с. 4].

Сучасна злочинність стала більш професійною та організованою [2, с. 161], відбулися кількісні, а головне – якісні зміни злочинності [3, с. 5; 4, с. 21; 5, с. 25]. Поширеними стали випадки впливу на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Суттєво важливим компонентом ефективного розкриття і розслідування злочинів та покарання злочинців є готовність жертв злочинів допомагати в розслідуванні злочинів. Як показали проведені Н.С. Карповим дослідження, сьогодні ні в Україні, ні в багатьох інших державах жертви не готові допомагати правоохоронним органам. Так, стосовно 47,9 % опитаного населення України, або їх рідних було вчинено злочини і 32,9 % з них не зверталися з цього приводу до правоохоронних органів. Аналогічна ситуація склалася і в Росії – 45,3 і 33,4 %; у Республіці Молдова – 44,7 та 31,2 %; у Республіці Білорусь – 45,3 та 29,2 % відповідно. Крім того, 41,5 % опитаного населення України якщо їм стане відомо про вчинення злочину та осіб, які його вчинили, за власною ініціативою до правоохоронних органів про це не повідомить. Так само вчинить 51,7 % опитаного населення Росії, 67,1 % – Республіки Молдова, 50,3 % – Республіки Білорусь [5, с. 215, 218]. За оцінками спеціалістів у Росії, щорічно свідками злочинів стають приблизно 10 млн. людей. Із цієї кількості близько чверті зазнають погроз та насилля, через що вони змінюють показання [6, с. 167]. Ці дані підтверджує проведене Н.С. Карповим дослідження, згідно з яким відносно 28,9, 27,3, 28,6 та 33 % осіб, які брали участь у розслідуванні, відповідно в Україні, Росії, Республіці Молдова, Республіці Білорусь здійснювався вплив з метою зміни показань, відмови від дачі показань і т. ін. [7, с. 38]. За даними вибіркового соціологічного дослідження, злочинний вплив на свідків та потерпілих, на думку працівників правосуддя, здійснювався під час розслідування у кожній другій кримінальній справі (23 % опитаних), у кожній кримінальній справі (12 %) виявляється ж незначна частина. Майже половина опитаних працівників не фіксують (46 %) у матеріалах кримінальної справи факти антисуспільного впливу на свідків та потерпілих [8, с. 167].

Таким чином, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства набуває нині першочергового значення [8, с. 167] та активно вивчається науковцями на теренах Співдружності Незалежних Держав. Сьогодні в Україні це питання досліджують М.Ю. Азаров, В.П. Бахін, В. Боров, Л.В. Брусніцин, В.С. Зеленецький, Н.С. Карпов, М.В. Курків, О.В. Усенко, у Російській Федерації – А. Антошина, Л.В. Брусніцин, А.Ю. Єпіхін, Т.Н. Москалькова, В.В. Трухачьов, у Республіці Білорусь –

П.В. Митник, Л.І. Родзевич. На необхідність дослідження цієї проблеми в Республіці Казахстан звертали увагу В.І. Андреев, А.Н. Ахпанов, С.М. Жалибін, М.Ч. Когамов, Б.М. Нургалієв, Б.Х. Толеубекова.

Як правильно зауважив Л.В. Головко, важливе значення будь-якої реформи виявляється не тоді, коли вона отримує нормативне закріплення, а в той момент, коли правову норму вдається реалізувати як окремого громадянина, так і в інтересах суспільства загалом. Замінити одні закони іншими – не означає лише здійснити реформу.., знайти реальне право – ось завдання юриста [9, с.126]. На нашу думку, перші кроки правової реформи – її нормативне закріплення – як міцний фундамент повинно тримати її реалізацію. Тому вважаємо за необхідне порівняти та визначити прогалини й досягнення законодавчого закріплення захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Така спроба була здійснена Н. Пелипенко [10], однак наше дослідження триватиме дещо в іншому аспекті.

Пострадянські держави почали формувати законодавство про захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з початку 90-х років минулого століття. Початок прийняття законодавства про захист свідків та потерпілих поклала Україна прийняттям 23 грудня 1993 року Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” (далі – Закон) [11]. 28 січня 1998 року Закон “Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному процесу” № 1458-ХІІІ був прийнятий у республіці Молдова. 5 липня 2000 року прийнято Закон Республіки Казахстан “Про державний захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі” № 72–2 [12]. 20 серпня 2004 року в Російській Федерації було прийнятий Закон “Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства” № 119-ФЗ [13]. У Республіці Білорусь спеціальний закон про захист свідків та потерпілих відсутній, а 13 грудня 1999 року прийнято лише Закон “Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів” [14].

Збіглий аналіз лише назв законів показав наступне: Російська Федерація, Республіка Молдова, Республіка Казахстан та Республіка Білорусь передбачають “захист” осіб, і лише Закон передбачає “забезпечення безпеки”.

Згідно зі статтями 1 та 5 Закону Республіки Казахстан “Про державний захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі” та ст. 1 Закону Республіки Білорусь “Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів”, захист складається із заходів безпеки, правового та соціального захисту (матеріальна компенсація у випадку загибелі (смерті), спричинення їм тілесних ушкоджень або іншої шкоди здоров’ю, знищення або пошкодження їх майна). Відповідно до статті 1 Закону Російської Федерації “Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства” захист передбачає заходи безпеки та соціальної підтримки (одноразова допомога, пенсія, відшкодування майнової шкоди). Згідно зі статті 16 Закону Республіки Молдова “Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному процесу”, до заходів державного захисту також належить соціальний захист (обов’язкове державне страхування за рахунок коштів державного бюджету, одноразова допомога, пенсія, відшкодування матеріальних збитків).

Таким чином, українське законодавство суттєво порушує норми міжнародного права та обмежує засоби захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема, свідків і потерпілих. Поняття “безпека”, “забезпечення безпеки” вужчі, ніж поняття “захист”, який включає і заходи соціального захисту.

З метою усунення вищезазначених прогалин, на нашу думку, необхідно доповнити Закон відповідними статтями та нормами, що гарантують соціальний захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з подальшим внесенням змін і доповнень КПК України та інших нормативно-правових актів. Як зауважує Д.П. Чекулаєв, метою забезпечення безпеки є не тільки захист їх фізичної недоторканості, але і створення умова для активної участі в процесі [15, с. 146] однією з таких умов є соціальний захист осіб.

Статтею 2 Закон “Особи, які мають право на забезпечення безпеки” та ч. 2 ст. 52-1 КПК України “Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” такими особами визначені потерпілі, свідки, члени їх сімей та близькі родичі, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій стосовно них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства. Аналогічна норма передбачена ст. 3 Закону Республіки Казахстан.

Невизначеним є питання кола осіб, які входять до поняття “члени сім’ї” та “близькі родичі”. Згідно з п. 11 ст. 32 КПК України “Роз’яснення значення термінів Кодексу” до близьких родичів належать: батьки, дружина (у значенні – один з подружжя), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Роз’яснення поняття “члени сім’ї” у КПК України відсутнє, як і в законодавчих актах України. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року [16, с. 180] (справа про офіційне тлумачення терміна “член сім’ї”), членам сім’ї (військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони) є особа, яка перебуває із суб’єктом права у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв’язками або шлюбними відносинами; спільним постійним проживанням; веденням спільного господарства.

Аналізуючи міжнародне законодавство, наголошуємо, що Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 ГА від 15 листопада 2000 року (ч. 1 ст. 24; ч. 1 ст. 25) [17, с. 7–45], підписана Україною 12 грудня 2000 року та ратифікована Законом України від 4 лютого 2004 року № 1433-ІУ, Рекомендація R (97) 13, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 19 вересня 1997 року щодо залякування свідків та права захисту (п. 14), передбачають ефективний захист стосовно свідків, потерпілих, їх родичів та інших близьких їм осіб. Забезпечення безпеки цих осіб Закон не передбачає, не міститься він і у проекті КПК України (ч. 2 ст. 74) [18].

Частина 3 статті 2 Закону Російської Федерації передбачає захист також близьких родичів, родичів та близьких осіб, протиправне посягання на яких здійснюється з метою впливу на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Захист “близьких осіб” передбачений і п. 4 ст. 3 Закону Республіки Білорусь.

Під “близькими особами” Закон Республіки Білорусь передбачає батьків, дітей, усиновителів, усиновлених, рідних братів та сестер, діда, бабку, онуків, чоловіка (дружину), або тих же родичів чоловіка або дружини, а також інших родичів, недієздатних утриманців або інших осіб, які проживають спільно і ведуть спільне господарство, або інших осіб, яких вони обґрунтовано визнають своїми близькими (п. 1 ст. 1). Закон Російської Федерації “Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів” визначив, що “близькими” у виняткових випадках можуть бути особи, на життя, здоров’я та майно яких здійснюється посягання з метою перешкодити законній діяльності суддів ..., або примусити їх до зміни її характеру, або через помсту за вказану діяльність.

Пункт “е” ч. 1 ст. 2 Закону Республіки Молдова передбачає, що у виключних випадках державний захист підпадають інші особи, через яких здійснюється вплив на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

На думку С.П. Щерби та О.А. Зайцева, до близьких осіб, на яких може бути здійснений вплив, належать близькі родичі (батьки, діти, усиновителі, рідні брати та сестри, дід, баба, онуки, а також чоловік або дружина); інші особи, які перебувають у родинних стосунках, але відповідно до чинного законодавства не належать до близьких родичів, друзів, наречених, а також – осіб, які перебувають у фактичних сімейних стосунках, та ведуть спільне господарство. При цьому важливо, щоб протиправний вплив на близьких осіб був значимим для суб’єкта кримінально-процесуальної діяльності. Таку саму позицію відстоюють і В.І. Андреев, В.В. Трухачьов [8, с. 196–197; 19, с. 43–44; 20, с. 16].

На думку Л.М. Шестопалової, під час розгляду питання про здійснення заходів безпеки щодо життя, здоров’я, житла чи майна члена сім’ї особи, яка бере участь у

кримінальному судочинстві, мають ураховуватись її родичі до шостого ступеня споріднення: дядько, тітка, прабабка, прадід, небожі тощо. Вона вважає, що з метою недопущення довільного застосування відповідних термінів, на практиці це положення потребує законодавчого закріплення чи, принаймні, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України [21, с. 219].

Таким чином, законодавство України та Республіки Казахстан передбачає найвужче коло осіб, стосовно яких можуть бути здійснені заходи захисту. Вважаємо необґрунтованим чітке визначення кола таких осіб. Реалії життя свідчать про те, що носії доказової інформації (як і всі люди) пов'язані узами любові, дружби не тільки із членами своїх сімей або близькими родичами та турбуються за благополуччя не тільки цих людей. Духовні стосунки, які не обумовлені правовою регламентацією, поряд зі спорідненістю, є визначальними в поведінці осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності [22, с. 187]

На нашу думку, доцільно при вирішенні питання про застосування заходів забезпечення безпеки брати до уваги ступінь спорідненості осіб, а мету, з якою здійснюється вплив саме на цю особу – перешкодити участі особи у кримінальному судочинстві, примусити її до зміни вже даних показань, або через помсту за вказану діяльність. Вважаємо за необхідне внести зміни до Закону і викласти п. “є” ст. 2 у такому вигляді: “...близькі родичі та обґрунтовано близькі особи, перелічених у пунктах “а” – “е” цієї статті осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них реалізуються спроби щодо впливу на учасників кримінального судочинства”. Відповідні зміни необхідно внести також до КПК України та врахувати у проекті Кодексу України. Визначення поняття осіб “обґрунтовано близькими” здійснювати в кожному конкретному випадку, з огляду на стосунки між особами, їх значення у житті одне для одного та інших обставин.

Визначаючи однією з умов ефективності функціонування інституту безпеки особи у кримінальному процесі таку, яка належить до відповідної галузі законодавства: створення правової бази щодо забезпечення безпеки особи у кримінальному процесі та удосконалення законодавства (удосконалення чинного та прийняття нового), О.А. Єпіхін, Н.В. Пелипенко, А.Г. Бойков представляють, на нашу думку, цілком правильну позицію щодо прийняття самостійного Закону про забезпечення безпеки будь-якого учасника у зв'язку з провадженням у кримінальній справі [23, с. 62–63; 24, с. 15 25, с. 20].

Беручи до уваги те, що у правовій державі пріоритет закону повинен доповнюватися надійним механізмом правового захисту особи [22, с. 188], та викладені ними пропозиції, вважаємо за необхідне викласти назву Закону в такій редакції “Про державний захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.

Список використаних джерел

1. Савельєва М.В., Степанов В.В. Фактор внезапности в уголовном судопроизводстве (процессуальные и тактические аспекты): Монография. – Саратов, ООО “Три А”. – 228 с.
2. Бахин В.П. Так стоит ли бороться с преступностью? // Акт. пробл. современной юрид. науки и практики: Сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2006. – С.161–165.
3. Бобраков И.А. Уголовно-правовая характеристика преступлений, посягающих на лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, и проблемы их законодательной регламентации: Монография. – Брянск: Брянский филиал Моск. ун-та МВД России, 2004. – 75 с.
4. Лу'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К., 2005. – 360 с.
5. Карпов Н.С. Злочинна діяльність: Монографія. – К.: Вид-во Семенка Сергія, 2004. – 310 с.
6. Жариков Р.А. Некоторые аспекты совершенствования борьбы с организованной преступностью и терроризмом // Материалы междунар. науч. – практ. конф. “Теоретико-методологические и прикладные аспекты борьбы с преступностью: история и

- современность”, 17–18 марта 2005 г.: В 4 ч. / Под общ. ред. Ф.Б. Мухаметшина. – Уфа: УЮИ МВД РФ, 2005. – Ч. 1. – С.160–168.
7. *Карпов Н.С.* Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирического исследований). – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 218 с.
 8. *Трухачев В.В.* Преступное воздействие на доказательственную информацию: Правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления, нейтрализации. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. – 232 с.
 9. *Головки Л.В.* Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. – М.: Фирма “СПАРК”, 1995. – 130 с.
 10. *Пелипенко Н.* Меры безопасности участников уголовного судопроизводства и государственная защита работников суда и правоохранительных органов (сравнительный анализ поточного законодательства Украины, России, Беларуси и Казахстана) // Закон и жизнь. – 2007. – № 3. – С. 37–43.
 11. *Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.*
 12. О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе: Закон Республики Казахстан от 5 июля 2000 г. № 72-2 <<http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02033&ogl=all>>.
 13. О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства: Закон Российской Федерации от 20 августа 2004 года № 119-ФЗ <<http://ukon.su/laws/zakon/6043.html>>.
 14. О государственной защите судей, должностных лиц правоохранительных и контролирующих органов: Закон Республики Беларусь от 13 декабря 1999 року № 340-3 <http://www.pravo.by/webnpa/text_txt.asp?RN=N19900340>.
 15. *Чекулаев Д.П.* Потерпевший: Доступ к правосудию и компенсация причиненного ущерба. – М.: Изд-во “Юрлитинформ”, 2006. – 264 с.
 16. *Офіційний вісник України. – 1999. – № 24.*
 17. *Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, принята резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 15 ноября 2000 года // Международно-правовые основы борьбы с коррупцией и отмыванием преступных доходов: Сб. док. / Сост. В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 640 с.*
 18. *Проект КПК України: Зареєстр. 25 травня 2006 року.*
 19. *Щерба С.П., Зайцев О.А.* Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам: Пособие. – М.: Изд-во “Спарк”, 1996. – 123 с.
 20. *Андреев В.И.* Проблемы обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе Республики Казахстан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Караганд. юрид. ин-т МВД РК. – Караганды, 2001. – 25 с.
 21. *Шестопалова Л.М.* Удосконалення законодавчого регулювання забезпечення учасників кримінального судочинства // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – № 6. – С.212 – 224.
 22. *Басецкий И.И., Легенченко Н.А.* Организованная преступность: Монография. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск: Акад. МВД Республики Беларусь, 2002. – 551 с.
 23. *Епихин А.О.* Общие условия эффективности функционирования безопасности личности в уголовном судопроизводстве // Информ. бюл. – 2004. – № 1. – С.61 – 67.
 24. *Епихин А.Ю.* К вопросу о безопасности защищаемых лиц в уголовном процессе // Российск. следователь. – 2002. – № 2. – С.14 – 15.
 25. *Пелипенко Н.В., Бойков А.Г.* Убезпечення учасників кримінального судочинства в Україні: тенденції та перспективи // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – № 6. – С.16– 21.

Resulting of interrogation of the population of Ukraine, Russia, Moldavia, Byelorussia the author has analyzed the attitude of the victims of crimes concerning the help to the law-enforcement bodies and he also examined the legislation of former soviet countries on this problem.